

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

8

Asmuo: tarp tautos ir valstybės

VILNIUS

 Mokslo ir enciklopedijų leidykla 1996

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Raimundas Lopata

Recenzavo:

hum. m. dr. *Zigmantas Kiaupa*

hum. m. dr. *Elmantas Meilus*

Leidinių parengti talkino

Darius Staliūnas

Knygos leidimą parėmė:

Lietuvos kultūros ministerija

Lietuvos istorijos institutas

Atviros Lietuvos fondas

© Lietuvių Atgimimo
istorijos studijos, 1996

© Lietuvos istorijos
institutas, 1996

© Mokslo ir enciklopedijų
leidykla, 1996

ISSN 1392-0391

ISBN 5-420-01318-5

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	9
<i>Giedrius Subačius</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS ŽEMAIČIŲ KALBA	10
<i>Rūta Čapaitė</i> JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS, JUOZO BUTAVIČIAUS, SIMONO DAUKANTO BRAIŽAI IR CHARAKTERIAI	114
<i>Reda Griškaitė</i> ISTORINĖS SAVIMONĖS IŠTAKŲ IEŠKANT: TEODORAS NARBUTAS 1808–1809 METŲ RUSIJOS–ŠVEDIJOS KARE	143
<i>Zita Medišauskienė</i> ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS: TARP LIETUVOS, LENKIJOS IR BALTARUSIJOS	168
<i>Reda Griškaitė</i> BARONAS VASILIJUS VON ROTKIRCHAS – LIETUVIŲ MITOLOGIJOS AUTORIUS	194
<i>Grigorijus Potašenko</i> ALEKSANDRAS HILFERDINGAS. SLAVOFILAI. LIETUVA	224
<i>Egidijus Motieka</i> JONAS BASANA VIČIUS: TARP TRADICINIO IR MODERNAUS VALSTYBINGUMO	239
<i>Vilma Žaltauskaitė</i> APIE LIETUVYBĖS IDĖJĄ KUNIGO JUOZO TUMO-VAIŽGANTO PAŽIŪROSE. IKI 1904 M.	248
<i>Saulius Pivoras</i> UTOPIJOS PILIETIS VYTAUTAS PUTNA	261

<i>Vladas Sirutavičius.</i> APIE „BLOGĄ LIETUVI“ JUOZAPĄ ALBINĄ HERBAČIAUSKĄ	271
<i>Darius Staliūnas</i> „TRUPUTĮ LENKAS, TRUPUTĮ VOKIETIS, TRUPUTĮ LIETUVIS, O VISŲ PIRMA KATALIKAS...“ Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių	291
<i>Rimantas Miknys</i> „SVAJONĖS IŠSIPILDYS, JEIGU BŪSIU NAUDINGAS LIETUVAI...“ Architekto Antano Vivulskio tautinės identifikacijos istorinis aspektas	300
<i>Alfred Erich Senn</i> ANTANAS VISKANTAS: A LITHUANIAN WITH POLISH FRIENDS	312
<i>Alfredas Erichas Sennas</i> ANTANAS VISKANTAS: LIETUVIS SU BIČIULIAIS LENKAIS	318
<i>Raimundas Lopata</i> „TIPAS APSKRITAI LABAI DAR ĮTARIAMAS, BET REIKALINGAS“ Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai	321
<i>Česlovas Laurinavičius</i> GRAFAS ALFREDAS TIŠKEVIČIUS NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS POLITIKOJE	351
<i>Gedrius Viliūnas</i> BAJORAS TARPUKARIO LIETUVOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS GYVENIMAS IR KŪRYBA	365
II. PUBLIKACIJOS	385
ADOMO VARNO KORESPONDENCIJA (1904–1909 METAI) Parengė <i>Asta Giniūnienė</i>	386
SKANDALINGIEJI JUOZO GABRIO-PARŠAIČIO DARBAI Parengė <i>Alfonsas Eidintas</i>	407
OSOBA: MIĘDZY NARODEM A PAŃSTWEM. STRESZCZENIE	456
A PERSON BETWEEN THE NATION AND THE STATE. SUMMARY	470
PERSÖNLICHKEITEN: ZWISCHEN VOLK UND STAAT. ZUSAMMENFASSUNG	484
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	500
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	515
APIE AUTORIUS	523

Zita Medišauskienė

ADOMAS HONORIJUS KIRKORAS:
TARP LIETUVOS,
LENKIJOS IR BALTARUSIJOS

„Koks keistas kartais būna žmogaus likimas, jeigu tik eina savu keliu, nepataikaudamas tai ar kitai partijai, grupuotei ar vyraujančiai nuomonei – eina savo idėjos ir širdies vedamas, vienintelę paguodą rasdamas sąžinės ramybėje. Taip buvo ir su Skorina. Gyvam esant kritikuotas, niekintas, teisman kviestas, o po mirties praėjus trims amžiams politinės grupuotės naudojami juo ir šio žymaus žmogaus darbus kiekviena pusė sau priskiria ir savo naudai interpretuoja“¹. Taip gyvenimo saulėlydyje Adomas Honorijus Kirkoras rašė apie Pranciškų Skoriną. Bet ar apie Skoriną? Ar ne save jis turėjo mintyse, ne savo gyvenimą – nugyventą ir tą, kuris jo laukė palikuonių atmintyje? Ar ne apie save, savo laikus ir ne apie mus jis rašė? Nedaugelio suprastas Vilniuje ir Peterburge, dėl tuometinių politinių aplinkybių negalėdamas atvirai išsakyti savo pažiūrų, kritikuojamas, o kartais pulte puolamas lenkų visuomenės, ypač jos demokratinio sparno, nelaikomas visiškai savu, ypač po 1863 metų sukilimo, ir rusų valdžios „pusėje“ („lenkų intrigos įrankis“) – tokioje atmosferoje gyveno ir dirbo mūsų herojus. O praėjus daugeliui metų po mirties jau istorikai, kaip ir minėtąjį Skoriną, tąso kiekvienas į savo pusę: lenkų autoriai Małgorzata Stolzman, Michałas Brensztejnus, Stanisławas Kirkoras mano jį buvus lenkų kultūros atstovą, veikusį šios kultūros labui (tiesa, pripažindami jo provincinį, lietuvišką patriotizmą); baltarusiai Romualdas Zemkevičius, Nikolajus Jančukas laiko „tikru ir geru Baltarusijos sūnum, kuris jai tarnavo kuo galėjo ir kaip galėjo“². Mes, lietuviai, taip pat neatsilikam, pritardami dar Mikalojaus Akelaičio išsakytai pagyrai „Lietuva Tau už daug daug ką bus dėkinga“³.

Taigi Lenkija..., Baltarusija..., Lietuva... Pabandykime suvokti, ką Kirkorui reiškė šios sąvokos, kas jam buvo Lietuva, kaip geografinė, politinė, kultūrinė, dvasinė erdvė. Mums padės paties Kirkoro istorijos, etnografijos, literatūros istorijos veikalai, rašyti tiek Vilniuje, griežtoje cenzūros „globoje“, kai „yra daug dalykų, apie kuriuos dar negalima kalbėti“⁴, tiek Krokovoje, laisvesnėje aplinkoje, skirti ir rusų, ir lenkų skaitytojams. Be abejo, tvirtas ramstis bus kitų istorikų Kirkoro gyvenimo tyrinėjimai.

Istoriografijoje jau ne kartą cituotas emocionalusis Kirkoro prisipažinimas apie savo meilę Lietuvai, kai žmogus, gimęs Baltarusijoje (Mogiliovo gub., Slivine) unitų dvasininko šeimoje, nemokėjęs lietuviškai, kaip užkeikimą skelbia: „esu lietuvis ir tas jausmas manyje niekada neišnyks“⁵. Kirkoro lietuviškasis patriotizmas nekvestionuotinas. Mus domina šio patriotizmo turinys ir jį maitinę šaltiniai.

XIX amžiaus pirmojoje pusėje daugeliui bajorų „lietuvis“ pirmiausia reiškė kilęs iš Lietuvos arba gyvenęs Lietuvoje, tai yra buvusioje pounijinės LDK žemėse. Teritorinį (iš dalies ir politinį) atskirumą po Liublino unijos palaikė Abiejų Tautų Respublikos valstybinės valdžios, karinės struktūros, Lietuvos Statuto veikimas ir kita (tai grynai formalioji pusė, neatmetant gyvos savarankiškos LDK tradicijos). Tokiam teritoriniam atskirumui išreikšti vienas Michało Grabowskio herojus pavartojo terminą „kraštiečiai“ arba „žemiečiai“ („my narodowcy ukrainscy“). Į žemietijas pagal kilimo vietą amžiaus viduryje būrėsi Maskvos, Peterburgo, Tartu universitetų studentai, kilę iš Respublikos žemių.

Tokį regionalizmą bandė paaiškinti Andrzejaus Zajączkowskio vietinių visuomenių (kaimynysčių) tyrinėjimai. Autoriaus nuomone, XVII–XVIII amžiuje Respublikos bajorijos nesiejo emocinis tarpusavio ryšys. Toks emocinis ryšys buvo jaučiamas tik izoliuotos visuomenės – kaimynystės (*sąsiedztwo*) ribose. Mažosios kaimynystės, kurių kiekvieną sudarė bajoro dvaras su savo klientele, jungėsi į didžiąsias kaimynystes, besigrupuojančias apie magnatus. Didžiosios

¹ A. H. Kirkor, *O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich*, Kraków, 1874, s. 28.

² Р.Земкевіч, *Адам Гоноры Кіркор (Біяграфічна-бібліографічны нарыс у 25-летнюю гадаушчыну сьмерці)*, Вільна, 1911, с.10.

³ G. Gustaitė, „Lietuvos praeities tyrinėtojas“, *Mokslas ir Gyvenimas*, 1988, nr. 1, p. 30–31.

⁴ A. H. Kirkoro laiškas J. I. Kraševskiui, 1853, spalio 14. Cit. iš: S. Kirkor, *Przeszłość umiera dwa razy*, Kraków, 1978, s. 26.

⁵ A. H. Kirkoro laiškas žmonai Marijai Celestinai. Cit. iš: *ibid.*, p. 64–65.

kaimynystės galėjo būti lokalinės, vaivadijos ar net provincijos. Autoriaus nuomone, vieną didžiąją kaimynystę, susietą emociniais ryšiais, sudarė ir Lietuva. Kaimyninis ryšys buvęs stipresnis nei politinis-valstybinis. Ši sistema, anot Zajączkowskio, išliko iki pat kapitalistinės sanklodos susiformavimo. „Kiekviena kaimynystė, nepaisant jos apimamos teritorijos, o kapitalizme taip pat ir jos neformalumo – yra tam tikra prasme uždaras visuomeninis darinys. Kaimynai pažįstami asmeniškai, iš matymo, iš nuogirdų, bet pažįstami. Savi žmonės. Tai lemia, kad priimamos tos pačios elgesio normos, paklūstama tiems patiems ideologiniams veiksniams, kurie nustato pagrindus tokiam pat gyvenimo būdui“⁶.

XIX amžiaus pirmojoje pusėje naujų impulsų (pirmiausia emocijų, bet ne tik) regionalizmui davė romantizmo veikiamas literatūrinis gyvenimas. Romantizmas, kaip antipodas universaliam švietimui, buvo priešingas unifikacinėms tendencijoms, „įpilietiško“ vietinę specifiką: „savus“ žmones, gamtą, papročius, istorinius veikėjus. Kone absoliuti dauguma tuometinių literatų pradėjo nuo Walterio Scotto sekimų, tik veiksmą perkėlė į gimtąją pastogę: veikia savi istoriniai ir neistoriniai herojai. Lietuvoje populiariausi ir meniškiausi buvo buitiniai romanai ir gavendos (*powieść obyczajowa, gawęda*), kuriuose gražia taisyklinga lenkų kalba, dažnai be menkiausios išmone, aprašytas gyvenimas šlėktos dvareliuose XVIII ir XIX amžiais (tiek, kiek siekia dar gyvų liudytojų atmintis). Vienas iš labiausiai ano meto kritikų akcentuojamų reikalavimų literatūros kūriniams – tikrumas, tai yra faktais pagrįsti istoriniai įvykiai, „atpažįstami“ veikėjai, įprasta, nuo mažumės supanti gamta⁷. Tokie kūriniai buvo geriausia proga atsiskleisti vietinėms ypatybėms, istorijai ir net savų mužikų kalbai, kurią daugelis savus ar svetimus dvarus valdžiusių bajorų mokėjo. Kai kurie kūriniai mirga ukrainietiškais ar baltarusiškais posakiais, patarlėmis. Romantinė literatūra ne tik skatino istorijos, mitologijos, etnografijos tyrinėjimus, bet ir siūlė skaitytojui atidžiau apsidairyti aplink, pažvelgti į greta gyvenančius žmones, į savo seną ir neseną praeitį, o ne gyventi akis įbedus ir viskuo sekti Paryžių.

Regionalizmas reiškėsi ne tik literatūros kūriniuose, bet ir literatūrinio gyvenimo organizacijoje. Buvo steigiami literatūriniai periodiniai ir neperiodiniai leidiniai, kurie nors ir orientuoti į visas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemes, pirmiausia buvo skirti vienai ar kitai provincijai, ar net dar mažesnei teritorijai. Taip Kazimierz Buinickis, pats Livonijos dvarininkas, Vilniuje 1842–1849 me-

tais leido periodinį leidinį *Rubon* (senasis Dvinos pavadinimas), pagrindinį dėmesį skyrusį Livonijos problematikai. Jame bendradarbiavo vietiniai Livonijos literatai ir istorikai. Baltarusijos jaunimui didelę įtaką turėjo Peterburge Jano Barszczewskio leistas rinkinys *Niezabudka*, pasižymėjęs Baltarusijai skirtų straipsnių gausa.

Kirkoro visuomeninė, mokslinė, leidybinė veikla didžiąja dalimi yra skirta Lietuvai. Bet tai formalioji pusė. Faktiškai ji vienaip ar kitaip pirmiausia nukreipta į baltarusiškąją Lietuvos, suprantamos buvusių LDK žemių ribose, dalį. Toks kryptingumas (kaip tendencija) jau pastebimas Kirkoro leidybinėje veikloje, nors viešai leidiniai skiriami visai Lietuvai, neatsiribojant ir nuo kitų Respublikos dalių. Stolzman, aptardama Kirkoro leisto *Kurier Wileński* korespondentus, pažymi laiškus plaukus iš Vilniaus, Lydos, Dysnos, Švenčionių apskričių, Minsko, Mogiliovo, Kijevo gubernijų, Livonijos, tai yra daugiausia iš rytinės, baltarusiškosios, Lietuvos dalies⁶. Iš jos buvo ir artimiausi Kirkoro draugai bei ilgamečiai bendradarbiai. Trumpos baltarusiškos Kirkoro biografijos autoriaus Zemkevičiaus nuomone, apie jį būrėsi gal ir neformalus baltarusiškai rašančių literatų būrelis, kuris 1858 metais „susijėme“ Vilniuje nusprendė leisti knygutes liaudžiai baltarusių kalba (spausdinti turėjo Kirkoro spaustuvė). Be Kirkoro, „susijėme“ dalyvavo baltarusiškai rašę autoriai Liudvikas Kondratavičius (Vladislavas Sirokomič), Wincentas Korotyński, Win-

⁶ A. Zajączkowski, *Główne elementy kultury szlacheckiej w Polsce: Ideologia a struktury społeczne*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1961, s. 76.

⁷ Vienas įtakingiausių XIX amžiaus vidurio literatūros kritikų, rašytojas ir istorikas Michałas Grabowski rašė: „[...] iš keleto žodžių, lyg apie Ukrainos istoriją, kuriais pradedama *Stanicos* [Grabowskio veikalas] analizė, matau, kad ir P. T. [Tysziński] labai paviršutiniškai pažįsta tą istoriją. Todėl aš, kaip Ukrainos mokyklos (szkoły ukraińskiej) istorikas rašytojas, stengiausi ir stengiuosi vietoj kelių paplitusių banalybių surinkti ir pateikti tikruosius šios provincijos veido bruožus. Tuos bruožus aš pastebiu, pažįstu vietoje ir iškart gulda į savo vaizdus tuoj pat matuodamas, ar daug pats pažengiau Ukrainą pažindamas, natūraliai darydamas išvadą, kad ir kitiems ką nors naujo atskleidžiau. Toks yra mano darbo metodas, ir tik tas metodas skiria jį nuo ligšiolinių mūsų istorinių romanų, kurie yra tik vieno ar kito istorinio fakto, žinomo iš knygų, praskiedimas vandeniui (ir dar ne itin talentingai). Jeigu *Stanica* turi kokią spalvą, tai tik dėl to [metodo]. Negaliu dovanoti ponui T..., kad užsimojęs būti kritiku, to nepastebėjo, nes šis dalykas yra labai svarbus literatūrai: išaiškinti šį metodą, paskatinti, kad įvairiuose mūsų krašto pašaliuose tuo būdu būtų siekiama vietinio poetiškumo“ (cit. iš L. Sowiński, *Rys dziejów literatury polskiej podług notat Aleksandra Zdanowicza oraz innych źródeł*, Wilno, 1877, t. 4, s. 181).

⁸ M. Stolzman, *Czasopisma Wileńskie Adama Honorego Kirkora*, Warszawa, Kraków, 1973, s. 105.

centas Duninas-Marcinkiewiczius, Romualdas Podbereskis, Aleksandras Weryha-Darowskis, Stanisławas Moniuszko, muzikiniuose kūriniuose naudojęs baltarusių liaudies melodijas, bei keletas kitų jaunų žmonių⁹. Tuo tarpu iš „tikrosios“ Lietuvos su Kirkoru nuolatos bendradarbiavo tik Mikalojus Akelaitis. Kitų lietuvių autorių – Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskio, Antano Baranausko, Karolinos Praniauskaitės – pasirodymas Kirkoro leidinių puslapiuose labiau fragmentiškas. Todėl gana rezervuotai (būtinai detalesni tyrimai) galėtume teigti, kad Kirkoro leidybinė veikla bene labiausiai buvo orientuota ir didžiausio atgarsio susilaukė slaviškose Lietuvos žemėse, o lietuviškoji dalis, ypač Žemaitija, liko nuošalyje.

Kirkoro lietuviškojo patriotizmo gyvybinė versmė yra istorija. Jo istorijos darbai ne tik paliudija meilę Lietuvai, bet ir akivaizdžiai atskleidžia „Kirkoro Lietuvą“, parodo, kokią Lietuvą mylėjo, vardan kokios gyveno.

Pirmiausia reikia pasakyti, kad mūsų herojus buvo vienas šviesiausių to meto žmonių Lietuvoje. Nors ir be aukštojo mokslo (1838 metais baigė tik Vilniaus bajorų institutą), Kirkoras buvo gerai susipažinęs su Lietuvos, Lenkijos, Rusijos bei kitų slavų kraštų literatūra, kuri tuomet buvo suprantama labai plačiai ir apėmė ne tik literatūrą tikrąja to žodžio prasme, bet ir istoriją, kalbotyrą, etnografiją, statistiką, teisę, politinę ekonomiką. Dar mokydamasis institute susidomėjo etnografija, pradėjo rinkti baltarusių liaudies dainas, čia susipažino ir ilgus metus glaudžiai bendradarbiavo su istoriku Michału Homolickiu. Dirbdamas Iždo rūmuose bei Vilniaus statistikos komitete Kirkoras suartėjo su mokslo pasauliu: archeologinių, istorinių, statistinių, etnografinių tyrinėjimų interesai suvedė jį su žymiausiais to meto Lietuvos istorikais Teodoru Narbutu, Mikaloju Malinowskiu, Michału Baliński, Eustachiju Tiškevičiumi; leidybiniai reikalai artimai ir ilgam susiejo su Juozapu Ignotu Kraševskiu. Kirkoro biografai pažymi, kad kaip tik šiuo periodu, kai visa galva buvo pasinėręs į mokslinius tyrinėjimus, susiformavo jo „lietuviškasis patriotizmas“.

Kirkoro istorijos straipsniai nėra originalūs tyrinėjimai, tai daugiau kompiliaciniai darbai. Bet šiuo atveju mums nesvarbu jų mokslinė vertė, jie domina tiek, kiek atskleidžia autoriaus asmenybę ir pažiūras.

Istorijos darbuose (tiek rusų, tiek lenkų kalbomis) Kirkoras LDK beveik išimtinai vadina Lietuvos Rusia (*Litewska Ruś* arba *Ruś Litewska*), ji yra Rusios (Kijevo Rusios) paveldėtoja. Anot autoriaus, lietuvių genčių kilmė nėra aiški. VI–IX amžiais lietuviai patyrė

skandinavų antpuolius ir valdžią. Dalį lietuvių genčių valdė Rusios kunigaikščiai. Skendi miglose ir lietuvių valstybės susikūrimo pradžia. Kartais Kirkoras ją kelia į X ar net IX amžių. Kaip ten bebuvę, XIII amžiuje „tikrosios“ Lietuvos ir dalies Rusios valdovas buvo Mindaugas, jo sostinė – Naugardukas. Mindaugą Kirkoras kildina iš Polocko kunigaikščių Vseslavičių, Iziaslavo Vladimirovičiaus palikuonių. Jau nuo XIII amžiaus „tikroji“ Lietuva „yra taip glaudžiai susieta su Rusia, ypatingai Polocko ir Novgorodo Rusia, kad jų atskirti negalima“¹⁰. Iš Polocko kunigaikščių, remiantis Jekaterinos II istoriniais užrašais, kildinamas ir Gediminas, kuris pirmasis tituluojasi Lietuvos–Rusios didžiuoju kunigaikščiu. Nuo XIII ir ypač XIV amžiaus Lietuva, valdoma rusinų kilmės kunigaikščių, pasinaudojusi Rusios nusilpimu po mongolų antplūdžio, vieną po kitos karu ir taikiais būdais užima Rusios žemes. Lietuvos sienos vis plečiasi, kol pasiekia Juodąją jūrą. Susikuria didžiulė galinga valstybė – Lietuvos Rusia su daugeliu miestų, klestinčia prekyba, amatais. Šioje valstybėje tikrieji lietuviai yra nedidelė mažuma (1/14 dalis), visi kiti gyventojai – slavai (rusinai), išpažįstantys didžiųjų kunigaikščių toleruojamą stačiatikių tikėjimą; oficialioji raštų ir didžiojo kunigaikščio rūmų kalba – rusinų, ja rašomi ne tik valstybiniai aktai, bet kuriama pasaulietinė bei religinė literatūra; vyrauja iš Rusios paveldėta kultūra. Didžiausios galybės ir suklestėjimo Lietuva pasiekė Vytauto laikais. Vytautas Kirkorui yra žymiausias Lietuvos didvyris, kurio gyvenimo esmė – nepriklausoma galinga Lietuvos Rusios karalystė. Vytauto daliai teko sunkiausi valstybės kūrimo uždaviniai: „Lietuvai norint galutinai tvirtai atsistoti ant kojų ir sukurti savarankišką valstybę, reikėjo nuversti grėsmingą riterių galybę, atsisakyti pagonybės, pajungti dalinius kunigaikščius, sukurti krašto valdymo sistemą, sulieti į vieną nevienalyčius elementus valstybėje, galutinai sujungti juos tikėjimo, kalbos, įstatymų, pilietiškumo ryšiais“¹¹. Bet jis sėkmingai įveikė visus sunkumus. Lietuva sutriuškino kryžiuočius, atsikratė totorių puolimų, Maskvos valstybė bijojo jos, o „Lenkija baimingomis ir pavydžiomis akimis žiūrėjo į Lietuvą. Lenkija, kuri Liudvikui karaliaujant rėmėsi sąjunginės Vengrijos jėga ir galybe, Liudvikui mirus, liko

⁹ Р.Земкевич, *Адам Гоноры Киркор*, с. 7–8.

¹⁰ А. Н. Киркор, *Вазыліка Літэўска*, Кракóв, 1886, с. 3.

¹¹ А. Г. Киркор, „Великий князь Витовт“, *Черты из истории и жизни Литовского народа*, Вильно, 1854, с. 22.

viena be jokios išorinės atramos, o viduje dėl suirutės, tarpusavio nesantaikos atsistojo ant netvirto ir nepavydėtino politinio pagrindo. Likusi našlaite, baimindamasi Lietuvos, Rusios, totorių, kryžiuočių, norėdama išsaugoti savo savarankiškumą, būtinai turėjo susijungti su galinga Lietuva. Štai kodėl toliaregiai Lenkijos politikai griebėsi Lietuvos, kaip vienintelės priemonės apsisaugoti nuo vidinių bei išorinių sumaiščių ir nerimasčių, ir beveik jėga privertė puikiąją Jadvygą tekėti už Jogailos¹². Nuo Krėvos unijos, anot Kirkoro, Lietuvos kova už nepriklausomybę truko beveik pusantro šimto metų. Kol buvo gyvas Vytautas, lenkų siekiams nebuvo lemta išsipildyti. Bet „Vytauto mirties diena buvo paskutinė savarankiškos Lietuvos Rusios galybės ir garbės diena“¹³. Po Vytauto pagrindinė Lietuvos savarankiškumo gynėja buvo aristokratija. Kol buvo stipri didžiojo kunigaikščio ar karaliaus valdžia, kol seimai turėjo tik patarimojo balso teisę, tol Lietuvoje viešpatavo tvarka, atlikti didžiausi karo žygiai ir valstybės kūrimo darbai. Bet „Lietuvos smulkioji šlėkta, mažai rūpindamasi visuomenine gerove ir net neturėdama reikiamo supratimo apie tai, nuolat stengėsi įgyti asmeninės naudos ir pavydėdama lenkų šlėktos teisių ir laisvių, atkakliai siekė susilyginti su ja ir nuolat remdamasi Horodlės unija bei kitais nutarimais [...] garsiai reikalavo įgyvendinti juos“¹⁴. Kirkoro nuomone, Lietuvos smulkiosios bajorijos kova už teisių sulyginimą su lenkų šlėkta pražudė nepriklausomą Lietuvos Rusiją. Liublino unija panaikino Lietuvos savarankiškumą ir ji tapo tik Lenkijos provincija. Kartu su unija į Lietuvą iš Lenkijos plūstelėjo visos negerovės: šlėktos anarchija, betvarkė ir nestabilumas valstybėje, jėzuitų ordino skatinama religinė netolerancija bei stačiatikių persekiojimas, kol visa tai privedė prie visos Respublikos žlugimo.

Kaip jau minėjome, Kirkoro manymu, tikroji Lietuva, prisijungdama Rusijos žemes, perėmė ir (Kijevo) Rusios kultūrą – kalbą, iš dalies teisinę sistemą, papročius. Lietuvos Rusia yra Rusios kultūros paveldėtoja ir tęsėja, todėl ji „nebuvo jau tokia laukinė ir barbariška net prieš pirmą susijungimą su Lenkija [Krėvos unija]“¹⁵. Rusioje, vėliau ir Lietuvoje, rašto kalba buvo senoji slavų, Kirkoro vadinama rusinų kalba. Ja sukurti tokie literatūros paminklai, kaip *Nestoro metraštis*, *Rusų tiesa*, *Sakmė apie Igorio žygį*. Rusinų raštija ne tik nenusileidžia giminingų tautų raštijai, bet kai kuriais atvejais aplenkia ją: pirma rusiniška knyga išspausdinta 1491 metais Krokovoje, o lenkiška tik 1505 metais; rusiniškų knygų spaustuvė Krokovoje atsirado anksčiau nei lenkų, Šventasis Raštas rusinų kalba išleistas 1517

metais, lenkų – 1561 metais (katalikų) ir 1563 metais (protestantų). Kirkoras rusinų literatūrai, be jau minėtų, skiria Pranciškaus Skorinos veikalus, LDK didikų kunigaikščių ir Lenkijos karalių privilegijas, aktus, teisinius bei diplomatinis dokumentus (1661 metais surašytas paskutinis dokumentas rusinų kalba), religinę poleminę literatūrą. „Taigi rusinų kalba kelis amžius viešpatavo Lietuvoje, ne tik liaudies dainos, bet ir poezijos kūriniai, religiniai, istoriniai, teisiniai ir diplomatiniai raštai ir veikalai buvo rašomi ta kalba“¹⁶.

Rusinų kalbos pagrindu formavosi savarankiškos tarmės – baltarusių ir ukrainiečių, kurios iki XIX amžiaus išliko kaip liaudies kalbos. Gyniausia rusinų kalbą išlaikė baltarusiai, ukrainiečių kalbą labiau paveikė rusų kalba, ypač nuo Bogdano Chmelnickio laikų¹⁷. Tuo remdamasis Kirkoras visą Rusios ir Lietuvos Rusios raštiją rusinų kalba skiria baltarusių literatūrai, perspėdamas ukrainiečius, kad jų literatūros istoriją dera pradėti tik nuo XVII amžiaus. Tiesa, tuo klausimu Kirkoras nenuoseklus, kitoje vietoje jis pažymi, kad rusiniška literatūra yra „bendra visos rusinų valstybės arba Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nuosavybė“¹⁸. Vadinas, turėtų priklausyti ir baltarusiams, ir ukrainiečiams (literatūros kūrinių priklausomybę Kirkoras nustato remdamasis kalba, kuria jie parašyti).

Taigi Kirkorui senoji Lietuvos Rusia perdėm rusiniška (slaviška) valstybė – gyventojų dauguma, valdovų kilme, kultūra. Rusiškai rašytame veikle *Jėzuitai Lietuvoje* autorius reziumuoja: „Nors lietuvių tautybė (*народность*) pagrindinėmis savo apraiškomis ir nesusiliejo

¹² Ibid., p. 22.

¹³ Ibid., p. 51.

¹⁴ *Историко-статистические очерки Виленской губернии*, Вильна, 1853, ч. 2, с. 38.

¹⁵ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 37.

¹⁶ Ibid., p. 37.

¹⁷ Kirkoras rašė: „[...] baltarusių kalba iki šiol išliko be didesnių pakitimų [...]. Baltarusio nepalietė ypatingi pakitimai, todėl iki mūsų dienų išsaugojo kalbą, kuria buvo kalbama Lietuvos didikų kunigaikščių rūmuose, kuria buvo parašyta žymioji poema *Sakmė apie Igorio žygi*, į kurią Skorina išvertė Šventąjį Raštą, kuria buvo skelbiami įstatymai, statutai, privilegijos, dovanojimo aktai ir kita nuo XIII amžiaus pirmosios pusės. [...] baltarusių kalba neturėjo erdvės ir galimybės toliau plėtotis; sustingo XVII amžiaus antroje pusėje, kadangi nuo tos epochos tik kartkartėmis bazilijonai maldaknygę ta kalba išleisdavo, arba iš liūdno baltarusio širdies nauja dainelė išsiverždavo ir mirdavo tame kaime, kur jos kūrėjas gyveno, retai kada pereinama į tolesnius kraštus. Visa baltarusių inteligentija [t. y. bajorija] perėmė lenkišką civilizaciją, baltarusių kalbą išlaikė tik liaudis“ (A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 50).

¹⁸ Ibid., p. 58.

galutinai su rusiška [rusiškuose tekstuose Lietuvos gyventojai slavai vadinami rusais], vis dėlto perėmė nemaža bendrų gyvenimo formų, o valstybiniu ir politiniu aspektu lietuviai ir rusai buvo neskaičiama vienovė¹⁹.

Susipažinus su Kirkoro požiūriu į LDK istoriją, gali susidaryti įspūdis, kad jis taikė į farvaterį rusiškosios oficialiosios historiografijos, kuri LDK taip pat laikė slaviška, tiksliau rusiška valstybe, „dėl lenkų intrigų nuo Rytų Rusios [Maskvos valstybės] atplėštomis rusų žemėmis“²⁰. Tačiau taip nėra. Ryškios Kirkoro pastangos atsieti Lietuvos Rusios istoriją nuo Maskvos valstybės. Ir tai jis daro radikaliai – etniniu pagrindu, laikydamas Rusiją (didžiarusius) ir Rusiją etniškai skirtingomis valstybėmis. Kirkoras įrodinėjo, jog jau *Nestoro metraštis* mini slavų gentis – krivičius, slovėnus, radimičius, viatičius, kurios kartu su Pskovo ir Novgorodo respublikomis IX amžiuje sukūrė rusinų valstybę Rusiją, pasikvietę valdyti variagus Riuriką, Sineusą, Truvorą. Į rytus nuo slavų genčių, kur dabar gyvena didžiarusiai ir kur kūrėsi Maskvos valstybė, gyveno finų gentys – čudai, mordviai ir kiti. Slavų kolonizacija į finų rytus prasidėjo tik XII amžiuje. Kai gyvavo slavų Rusios valstybė, nei Rusija, nei didžiarusiai niekur neminimi. Tarp Rusios ir Rusijos nėra nieko bendro, tai visai atskiros valstybės, besiskiriančios savo politine sistema, žmonių būdu²¹. Sustiprinti Rusios ir Lietuvos Rusios saitams Kirkoras pasitelkia Nikolajaus Kostomarovo teoriją (nors nėra visai tikras jos pagrįstumu), kuri aiškina slavų gentis pasikvietus valdyti ne variagus skandinavus iš Baltijos pajūrio, bet kunigaikščius iš Žemaitijos, „kur iki šiol teka upelė Rosia (Roś), yra miestas Raseiniai (Rosienie), o žemėlapiuose dar iki XVIII amžiaus Nemuno žemumos vadinamos Rusne (Rosia)“²².

Etniškai atskirdamas Rusiją nuo Maskvos valstybės (taigi ir Rusijos) Kirkoras nebuvo originalus. Jis pakartojo daugelį žinomų Franciszeko Duchišnio argumentų, nors ir atsiribodamas nuo jo: „Mums nereikia cituoti garsiojo Duchišnio tyrimų, kad neįtartų mūsų šališkumu“²³. Pirmiausia dėl Duchišnio rasizmo ir tos neapykantos Rusijai ir rusų tautai, kurią skleidžia jo veikalas²⁴. Tiesa, šiuo atveju Kirkoras vėlgi nėra nuoseklus. Jau pati knyga, kurioje ši teorija išdėstyta, nagrinėja slavų tautų literatūrą, o joje didelis skyrius skirtas rusų literatūrai, pagaliau kituose veikaluose didžiarusių slaviškumu neabejojama. Dar daugiau, tokių aiškinimų nerasime rusų kalba rašytuose darbuose, greičiau priešingų, kaip antai, „daugelis rusų [Lietuvos Rusios gyventojų] labiau linko į Rytų Rusiją [Maskvos

valstybę), nes kalbos ir tikėjimo giminystė su ja buvo artimesnė ir natūralesnė“²⁵.

„Rusiniškoje“ Lietuvoje kultūrinė situacija iš esmės pasikeitė po Liublino unijos: bajorija perėmė lenkų civilizaciją. Iki unijos „lenkiš-

¹⁹ И. Сливов [A. H. Kirkor], *Иезуиты в Литве, 1875*, c. [165].

²⁰ Rusijos imperijos apskričių mokyklų mokiniai Nikolajaus Ustrialovo vadovylyje skaitė: „[...] nepaisant atsitiktinio Lietuvos kunigaikštystės susijungimo su Lenkija, Gedimino valstybė iki jo giminės išnykimo XVI amžiuje buvo atskira nuo Lenkijos ir savarankiška. [...] užteks pateikti teigiamą mintį apie pagrindinį faktą, apie tai, kad Lietuvos kunigaikštystė susikūrė iš rusiškų žemių, kad pati Lietuva nesudarė ir dvyliktosios dalies, kad tiek pagal kilmę, tiek pagal religiją, kalbą ir įstatymus Lietuvos kunigaikštystė buvo tokia pat rusiška valstybė, kaip ir Maskvos [valstybė]“. „Gedimino įpėdinis, jo sūnus Algirdas [...] norėjo užkariauti Maskvą, kad galėtų suvienyti visas rusiškas žemes į vieną jam pavaldžią valstybę. Bet Dmitrijus Donietis didvyrišku atkirčiu išgelbėjo savo kunigaikštystę ir pats nutarė iš lietuvių kunigaikščių atimti jų pavergtas rusiškas žemes. Nuo to laiko prasidėjo **šeimyninė nesantaika** [pabr. mano – Z. M.] tarp Kalitos namų ir Gedimino giminės už teisę viešpatauti visoje rusų žemėje, lygiai taip pat, kaip prieš tai ginčijosi dėl to paties Vladimiro Monomacho įpėdiniai su Olego Černigoviečio palikuonimis“ (H. Устрялов, *Руководство к первоначальному изучению русской истории: Признанное Министерством народного просвещения учебною книгою для уездных училищ*, Санкт-Петербург, 1856, 10-е изд., c. 105, 34).

²¹ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 6.

²² Ibid., p. 4.

²³ Ibid., p. 2.

²⁴ F. Duchišio, nuo Kijevo kilusio savamokslio istoriko, idėjos buvo populiarios tarp 1863 metų sukilimo dalyvių, lenkų emigrantų, nors istorikai profesionalai jas kritikavo kaip visai nepagrįstas, pseudomokslines. Duchiškis savo veikale įrodinėjo, kad tikroji senoji slavų tėvynė yra žemė palei Vyslą. Iš čia slavai plito ir apgyveno tas žemes, kuriose juos randame ir XIX amžiuje. Šie išsklidę slavai pasidavė kaimyninių tautų įtakai ir prarado dalį savo originalių bruožų, todėl kaip „gryni“ slavai išliko tik lenkai. Iš Pavyslio slavai persikėlė ir prie Dniepro bei Dniestro, todėl Rusia yra ta pati slavų (lenkų) valstybė, tik valdoma svetimos Riurikaičių (variagu) dinastijos. Dėl to Rusijos istorija turi būti įtraukta į Lenkijos istoriją. Baltarusių ir ukrainiečių kalbos yra lenkų kalbos tarmės, todėl Rusijos literatūra – dalis lenkų literatūros istorijos. LDK buvusi slaviška valstybė, tikroji Lietuva, nekalbanti slaviškai, prasidėjo už Vilniaus, Naugarduko ir Trakų (šių miestų gyventojai kalbėjo slaviškai), tačiau ir ji buvo slavų įtakoje. Kunigaikščių Mindaugo ir Gedimino giminės buvo kilę iš Polocko kunigaikščių (Rogvolodo). Į šiaurę ir rytus nuo Rusijos gyveno finų ir turanų (Uralo) tautos. Šių tautų pagrindu XIV amžiuje susikūrė Maskvos valstybė (ištaikos Suzdalės kunigaikštystėje), kuri kolonizavus slavams tik perėmė slavų kalbą. Maskvos valstybės kalba savo žodynu ir gramatika yra slaviška, „bet savo dvasia ir švietimo pobūdžiu yra finų“ (šią mintį Duchiškis perėmė iš Adomo Mickevičiaus). Taigi tarp Rusijos ir Maskvos valstybės nėra nieko bendro, jų nesieja nei etninė, nei istorinė, nei kalbinė vienybė. Be abejo, Duchišio teorija turėjo aiškia politinę intenciją – įrodyti LDK, Ukrainos priklausomumą Lenkijai (F. Duchiški, *Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich*, Paryž, 1858–1861, t. 1–3).

²⁵ И. Сливов, [A. H. Kirkor], *Иезуиты в Литве, 1875*, c. [165].

ka civilizacija, nepaisant nuolatinių pastangų, visada sutikdavo ryžtingą ir draugišką atkirtį iš lietuvių ir rusų“, o po 1569 metų ir ypač į Lietuvą atsikėlus Jėzuitų ordinui, „gaivi ir jauna, daug žadanti tautybė (*народность*) leido pavergti save krioštančiai, bet labiau patyrusiai civilizacijai“²⁶. Ak, jei kritišku metu būtų dar gyvas Radvila Juodasis, jei būtų gimęs naujas Vytautas, jei bent Konstantinas Ostrogiškis būtų keliasdešimt metų jaunesnis, jei..., jei..., gal tada rusinų civilizacija nebūtų nustelbta, – gailiai atsidūsta Kirkoras. Tokie drastiški pareiškimai apie lenkų civilizaciją būna tik rusų kalba rašytuose tekstuose, o lenkiškuose intonacijos kur kas švelnesnės, nebent praslenka liūdesio šešėlis konstatuojant faktą, kad „visa baltarusių inteligentija perėmė lenkų civilizaciją, baltarusių kalba liko tik liaudies“²⁷. Tai jau negrižtamas faktas, kurį Kirkoras priima kaip nekvėstionuojamą. Beje, galime spėti, kad į Liublino uniją Kirkoras žvelgė kaip į įvykusį savanorišką teisinį aktą, kurį anuliuoti gali tik kitas savanoriškas teisinis aktas, o kol tai neįvykę, privalu laikytis Liublino unijos²⁸. „Aš, gink Dieve, net nemažtau apie nutraukimą [unijos]“, – rašė jis žmonai, – bet „negi Lietuva tam, kad būtų su Lenkija, turi nustoti buvus Lietuva“²⁹. Lietuvos istorinė praeitis, jos kultūra suteikia jai teisę į savitumą (*samoistność*), bent kultūrinį, jei nėra politinės nepriklausomybės.

Kirkorą supo unijinių pažiūrų žmonės – tiek lenkų ar baltarusių veikėjai, tiek lietuvis Mikalojus Akelaitis. Jo leistuose leidiniuose palankiai atsiliepiama apie liaudies kalbomis – lietuvių, baltarusių, ukrainiečių – rašiusiuosius, bet šis palankumas rodomas tol, kol autoriai lieka ištikimi unijos tradicijoms. Bet vos tik pabandoma „sunaikinti istoriją ir persikelti iš naujo į laikus iki Jogailos“, tokie nesusipratėliai geriausiu atveju pašiepiami (kaip Liudvikas Kondratavičius Jokūbą Daukšį) ar apšaukiami fanatikais, arba net išvadinami lenkų tautos išdavikais³⁰. Tiesa, pats Kirkoras susilaukė „lenkų tautos išdaviko“ epiteto iš savo oponento Juliano Klaczkos, ir iš kai kurių savo straipsnių ar cituotojo laiško žmonai išties panašus į tokį fanatiką: Bet, regis, Kirkoras vis dėlto nebando prikelti iš mirusiųjų praeities. Lietuvos praeities pašlovinimas reikalingas tik patvirtinti minčiai: „negi Lietuva tam, kad būtų su Lenkija, turi nustoti buvus Lietuva“. Lietuva, pergyvenusi garbingos istorijos tarpsnį, sukūrusi aukštą civilizaciją, turi teisę į savitumą, lenkų pripažinimą to savitumo, gali reikalauti lygiateisių partnerystės santykių su Lenkija. Praeitis tos lygybės nedavė, nes lenkai „trokšta valdžios, kiekviename žingsnyje parodo savo pranašumą ir pasityčiojimu bei nepagarba at-

silygina mums [lietuviams] už draugystę ir nuoširdumą“³¹. Kirkoras besąlygiškai pasisako prieš tautų nelygiateisiškumą, jo nuomone, pagrindinis santykių tarp tautų principas turi būti visų tautų savitumo pripažinimas, tarpusavio pagarba ir lygybė. Žymiam rusų etnografui ir rašytojui Pavelui Melnikovui rašė: „Iš širdies ir visiškai pritariu Jūsų įsitikinimams, išskyrus vieną žodį, kurį galbūt aš neteisingai supratau. Aš kalbu apie tautybių (*национальностей*) susiliejimą. Tai negalimas ir nereikalingas dalykas, nes neteisingas. Priešingai, tegu rusas, lenkas, čekas, slovakas ir taip toliau bus ištikimas savo tautybei, bet tegu pamilsta, tegu nesišalina ir gerbia visų kitų giminingų genčių tautiškumą (*народность*). Ištikimas gimtajam tikėjimui, papročiams, kalbai – tegu savo gerovės ir savo tautybės išsaugojimo garantu laiko glaudžią sąjungą su visais broliais – slavais, tegu savi interesai sujungs stipria ir nepertraukiama grandine su viso slavų pasaulio interesais – tik tada mes paruošime laimingą

²⁶ Ibid., p. [165].

²⁷ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 50.

²⁸ Tokia nuomonė atsispindi ir 1863 metų sukilimo publicistikoje. Nuosaikiųjų laikraštyje *Strażnica* rašoma: „Tautos (*ludy*) turi apsisprendimo teisę, pripažįstame šį principą ir įkūnysime jį savo pastangomis. Tai Lenkijos principas, jis sujungė Lenkiją, Lietuvą ir Rusiją vieną politinę vienovę. Liublino unija, trijų tautų (*ludów*) savanoriško susiliejimo aktas yra mūsų išėities taškas požiūriui į Lenkijos provincijų vienybę. Unija nėra jokių kitu panašios svarbos aktu panaikinta ir mes, Lenkijos nepriklausomybės darbininkai, atkurti ją turime remdamiesi Liublino aktu“ (*Strażnica* (Warszawa), 1862, 14 maja, nr. 8(24); *Prasa tajna z lat 1861–1864*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966, cz. 1, s. 100).

²⁹ A. H. Kirkoro laiškas žmonai Marijai Celestinai. Cit iš: S. Kirkor, *Przeszłość...*, s. 64.

³⁰ X (L. Kondratavičiaus?) informacijoje apie Mikalojaus Akelaičio išleistas lietuviškas knygas rašoma: „[...] lietuviybės rėmimo ir plėtojimo reikalas turi savo atkaklius šalininkus, bet taip pat turi, nesakysime abejingus, bet greičiau su rūpesčiu ir nepasitikėjimu žiūrinčius į šiuos naujus kelius ir pastangas. Nerimas tas iš dalies yra tikras, atsižvelgiant į beatodairišką atkaklumą kai kurių fanatikų, kurie dėl savo pramanų norėtų sunaikinti istoriją ir persikelti vėl į laikus iki Jogailos. Gerbia-me visas nuomones, jeigu jos plaukia iš nuoširdaus įsitikinimo ir stoja į kovą, pažymėtos artimo meile, bet visados stosime, kiek leis mūsų jėgos, prieš tuos, kurie tariamai gindami lietuvių kalbą, mes nesantaikos kaulą broliams ir atkapstys laiko dulkėmis uždengtus vaidus, kad tik įlietu lašą nuodų į ir taip jau perpildytą tarpusavio priešiško taurę. Nėra nieko lengvesnio kaip sukelti aistras, bet kai kilis gaisras, kas tada atsakys prieš Dievą?“ (X. [L. Kondratavičius?], „Przegląd miejskowy“, *Kurier Wileński*, 1860, nr. 24, s. 235). Taip pat griežtai Kirkoro redaguotuose leidiniuose pasisakoma prieš ukrainiečių tautinio judėjimo veikėjus, kurie kėlė Ukrainos nacionalinės valstybės sukūrimo idėją (pvz., Pantelejmonas Kulišas).

³¹ A. H. Kirkoro laiškas žmonai Marijai Celestinai. Cit iš: S. Kirkor, *Przeszłość...*, s. 64.

ateitį ir žengsime į priekį protinio vystymosi, dvasinės stiprybės keliu [...]. Pasiiekti tai galima tik šventai ir giliai gerbiant kiekvienos genties tikėjimą, kalbą ir papročius, o ne stipriojo teise, ne daugumos, sudarančios gentį, [teise]“³².

Taigi likdamas ištikimas unijai (tai jos interpretacijai, kuri palieka Lietuvai tam tikrų savarankiškumo elementų), iš dalies savo veikla, ypač Krokuvos periodu, orientuodamasis į visas buvusios Respublikos žemes kaip visumą, Kirkoras buvo kategoriškai prieš buvusių provincijų unifikaciją, kuriai jas pasmerkė kai kurie Lenkijos ir Lietuvos politiniai veikėjai. Kaip kraštutinę tokių siekių išraišką galėtume pateikti jau minėto Duchišskio siūlymus: „[...] lenkų rašytojų svarbiausia pareiga laikome įgyvendinti pagrindinį tautos poreikį – stengtis paspartinti savanorišką, kaskart vis didesnę Lenkijos provincializmą susiliejamą. Svarbų žingsnį šia kryptimi žengs, kai savo raštuose atmes rusinų pavadinimą, nuo kurio neatsiejami yra pavadinimai: Mažoji, Baltoji, Juodoji, Raudonoji Rusia [...]. Taip pat nurodome, kad ir Lietuvos pavadinimą reikia atmesti [...], nes Lietuvos pavadinimas yra priežastis daugelio klaidų, daugelio nesąmonių, labai trukdančių Lenkijos vienybei pasiekti“³³.

Su tokiais žmonėmis, kaip Duchišskis ar Klaczko, Kirkorui buvo nepakeliui. Jam tiek asmens, tiek valstybės gyvenime, tiek vieno rašytojo ar asmens kūryboje šventa buvo tai, ką sudėjo į žodį *samoistność*, kurį galėtume versti ir kaip „nepriklausomybė“, „savarankiškumas“, ir kaip „savitumas“.

Tautos savitumo išraiška – tautiškumas (*narodowość, народность*), tai „visuma ypatybių, skiriančių vieną tautą nuo kitos, tautos bruožai, tautos atskirumas“, taip šį žodį aiškino lenkų kalbos žodynas XX amžiaus pradžioje, taip jis buvo suprantamas ir vartojamas XIX amžiaus pirmojoje pusėje. Dažniausiai tautiškumas lenkų kalba rašiusių publicistų siejamas su bajorų tauta, suprantama kaip piliečių visuma. Minėtame žodyne pateikta iliustracijai Adamo Stanisławo Krasinškio citata įkūnija būtent tokį supratimą: „Tauta (*naród*) reiškia daugiau nei liaudis (*lud*), nes suvokiama kaip moralinis individas, didžiulė šeima, turinti savo visuomeninę organizaciją, savo praeitį, savo per amžius sukurtą atskirumą ir būdingus bruožus, visa tai kartu paėmus įprasta vadinti tautiškumu (*narodowość*)“³⁴. Mūsų kalbamu laikotarpiu dažniausiai akcentuojami tautiškumo požymiai yra kalba, tik ji pajėgi išsaugoti tautos dvasią, rūpinimasis kalba ir literatūra nelaisvės sąlygomis yra svarbiausias tautos uždavinys; greta

kalbos dar minima katalikų tikėjimas, papročiai, istorinė tradicija (pastaroji išsaugo visuomenę, kuri lieka žlugus valstybei)³⁵.

Tautos, kaip vien bajorų tautos, supratimas leido daugeliui lenkų veikėjų LDK žemių tautinę (kartu ir politinę) priklausomybę nustatyti pagal bajorų tautybę, juk, kaip sarkastiškai jų poziciją nusakė ukrainietis anonimas, „ar galima pripažinti tauta mužikus!“³⁶ Beje, ši nuostata aidu atsiliepia ir 1863 metų sukilimo publicistikoje aiškinant, esą tamsi liaudis nesuvokia, kas tokia esanti: „Volynės, Podolės, Kijevo, Haličo, Vitebsko šlėkta – tai rusinai, palikuonys tų senųjų tėvų, kurie lenkais dar nebuvo, bet dabar tai tikri mūsų (kosć z kości naszych), rusinai pagal provinciją, lenkai pagal tautybę [...]. Tik paprasta liaudis jums nieko nepaiškins, nes tamsi ir nieko nežino. Bet, duos Dievas, ir jai ateis savas metas, tada apšviesta paaiškins jums, kad yra **lenkų liaudis** [pabr. mano – Z. M.] ir tokia pat gera, kaip ir bet kuri kita [t. y. kitų provincijų liaudis]“³⁷. Šiame bei kituose lenkiškuose tekstuose pastebima tendencija sieti tautybę su asmens tautine savimone, kuri dažnai įvardijama kaip patriotizmas³⁸. 1863 metų sukilimo publicistikoje šalia valstiečių „ipilietini-

³² A. H. Kirkoro laiškas P. Melnikovui. Cit. iš: З. Тальвирская, „Некоторые вопросы общественного движения в Литве и Белоруссии в конце 50-х–начале 60-х годов и подпольная литература“, *Революционная Россия и революционная Польша (вторая половина XIX в.)*, Москва, 1967, с. 16.

³³ F. Duchiniński, *Zasady...*, t. 2, s. 68.

³⁴ *Słownik języka polskiego*, pod red. Jana Karłowicza i in., Warszawa, 1904, t. 3, s. 147.

³⁵ Władysławas Chodzkieviczius: „[...] net aklas turėtų regėti, kad dabar išlaikyti švąrią ir neiškreiptą kalbą, o tikėjimą ir bažnyčią visame stiprume turi būti visų tikslas ir troškimas“ (W. Chodzkievicziaus laiškas A. Weryhai-Darowskiui, 1843, *Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1798–1898)*, Warszawa, [1898], s. 1. p. 134); Stanisławas Jundziłlas: „[...] gimtoji kalba [...] brangiausias mūsų tautiškumo (*narodowości*) paminklas“ (S. Jundził, „Pamiętniki“, [A. H. Kirkor], *Obrazki litewskie: Ze wspomnień tułacza Sobarri*, Poznań, 1874, s. 157); Franciszekas Duchiniński: „[...] yra žmonėse kažkas aukštesnis nei kalba įprasta šio žodžio reikšme, o dabar matome, kas yra aukštesnis nei kalba – tai istoriniai santykiai, tai tradicijos. Istorinės tradicijos sudaro [pagrindinį] tautiškumo (*narodowości*) bruožą. Lenkija padalinta, sunaikinta kaip valstybė, tačiau egzistuoja kaip visuomenė, turinti savo visiškai išskirtinius bruožus [...], ir anksčiau ar vėliau turi pasiekti galutinį savo minties išsivystymą, tai yra įsikūnijimą nepriklausomoje valstybėje“ (F. Duchiniński, *Zasady...*, t. 3, s. 48).

³⁶ Anonimo ukrainiečio laiškas N. Gercenui. Cit. iš: М. Драгоманов, *Историческая Польша и великорусская демократия*, Женева, 1881, с. 109.

³⁷ „Listy z Rusi“, *Prawda*, 1863, 26 czerw, nr. 10, *Prasa tajna...*, cz. 2, s. 85.

³⁸ Įdomus šiuo požiūriu yra W. Chodzkievicziaus laiškas A. Weryhai-Darowskiui (1843), aprašantis „literatūrinę vakariene“ pas žymų rašytoją, literatūros kritiką,

mo“ termino sinonimiškai vartojamas „įbajorinimas“ (ypač konservatyvesnio baltųjų sparno periodikoje) suprantant šį procesą kaip dvilypį: pirma, tai piliečių (t. y. bajorų) teisių suteikimas valstiečiams (pirmiausia asmens laisvės) ir antra, jį privalomai turi lydėti liaudies švietimas, kurio pagrindinis tikslas – patriotizmo, tai yra tautinės savimonės, ugdymas. Valstiečių švietimo esmė – bajoriškos tautinės savimonės perdavimas valstiečiams, o pastarosios elementai – lenkų kalba, bajoriškos vertybės, istorinė tradicija, papročiai, arba dažnai apibendrinant – „lenkiška civilizacija“. Praktikoje tai galėjo reikšti (ir dažnai reiškė) lietuvių, baltarusių ar ukrainiečių valstiečių polonizaciją³⁹.

Rusijos valdžios sluoksniuose ir didžiojoje visuomenės dalyje visą XIX amžiaus pirmąją pusę vyravo nuostata (kaip vyraujanti tendencija) krašto „tautinę priklausomybę“ nustatinėti pagal valdančiojo luomo tautybę. Tik nuo septintojo dešimtmečio pradžios (rusų XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios istoriografijos liudijimu) šis principas pakeičiamas kitu, perimtu iš mokslininkų etnografų (jo laikėsi ir kai kurie politiniai amžiaus vidurio veikėjai – slavofilai, Nikolajus Gercenas): krašto „tautinę priklausomybę“ nustatoma pagal kaimo gyventojų daugumos šnekamąją kalbą⁴⁰. Su baudžios panaikinimu, žemės suteikimu valstiečiams buvo siejamas „valstiečių“ tautų atgimimas⁴¹.

Šis ilgas bandymas bent keliais štrichais nubrėžti XIX šimtmečio viduryje lenkų ir rusų visuomenėse vyravusią tautos suvokimą bus fonas mėginant apčiuopti, kaip Kirkoras suprato tautą, kas lėmė jo susitapatinimą su lietuvių tauta, pagaliau „kokia“ lietuvių tauta.

Jau minėjome Kirkorą buvus įvairiopų interesų žmogų. Vienas iš pačių ankstyviausių jo interesų buvo etnografija. Jis pats prisimena, kad 1838 metais, tik baigęs Bajorų institutą, rinko baltarusių liaudies dainas (matyt, būtent jas vėliau paskelbė straipsnyje „Žvilgsnis į Vilniaus gubernijos etnografiją“). Dar artimiau susipažinti su etnografija kaip mokslu, tiesa, tada dar labai jaunu, sudarė sąlygas darbas Vilniaus statistikos komitete bei *Vilniaus gubernijos atmintinių knygelių* rengimas. Vėliau domėjimasis jau visų slavų tautų etnografija, šalia archeologijos ir istorijos, tapo gyvenimo kasdienybe. Galėtume patetiškai tarti, jog tauta, jos kūrybinė galia nuo priešistorinių laikų iki gyvenamojo momento buvo visų Kirkoro darbų šerdis.

Kirkoro darbuose žodžiai „tauta“, „tautybė“, „gentis“, „giminė“ (*naród – народ, narodowość – народность, szczerp – поколение, plemię – племя*) vartojami sinonimiškai, jų neišskiriant. Galėtume teigti, kad

Kirkoras tautybę (*narodowość, народность* – dažniausiai vartojo šiuos terminus) apibrėžia taip, kaip ji nusakyta jau cituotame lenkų kalbos žodyne: „žmonių, kalbančių viena kalba visuma, nepaisant jų politinio būvio ir apgyventos teritorijos“⁴². Mokslinės veiklos pra-

istoriką M. Grabowskį. Aptariant laiško autoriaus veikalą iš Ukrainos kazokų gyvenimo – *Samuel*, jam prikišta, kad „gimdo chimeriškus gandus, kartu su kitais klaidingai įsikibęs laikydamasis [nuomonės], kad Ukraina kada nors buvo tauta, kad sukazokino lenkus, kad turėjo atskirą egzistenciją“. Gindamasis W. Chodzkieviczius atsakė, „kad kai tauta (*naród*) kreipiasi į tautą, kaip žemėlapis į žemėlapi ir savo siekius pasirengusi patvirtinti ginklo jėga; kad Chmelnickis, besikreipiantis nuo Zamostjės į seime posėdžiaujančius žodžiais, jog Jonas Kazimieras turi būti karaliumi, nes jis kito nepripažins – tai turi galiausiai įrodyti, kad tauta buvo tauta, jautė savo egzistenciją ir savo jėgą“. Tuomet oponentai (tarp jų Michałas Grabowskis, Henrykas Rzewuskis) „ėmė rekti, kad neteiskus, nes Chmelnickis buvo plėšikas, apgavikas, sankiulotas [...]“ (W. Chodzkievicziaus laiškas A. Weryhai-Darowskiui, *Księga pamiątkowa...*, s. 127).

³⁹ Lenkų visuomenėje buvo ir kur kas demokratiškesnė, palankesnė „valstietiškomis“ tautoms nuomonė, pripažinusi lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių tautoms savarankiško politinio (kartu ir kultūrinio) vystymosi galimybę po to, kai Lenkija išeis iš sukilimo nugalėtoja. Ją reprezentavo 1863 metų sukilime raudonųjų idėjas propagavęs laikraštis *Ruch*. Jame rašoma: „Lenkiją sudaro trys lygios tautybės (*narodowości*) [t. y. Lenkija, Lietuva (kaip etnografinė Lietuva ir Baltarusija) ir Rusia (Ukraina)], sujungtos viena institucija ir viena laisvės idėja. Lenkija, sukildama šių principų vardan negroso nė vienai atskirai paimtai tautybei, nes kiekvieną gerbia ir kiekvienai palieka iš jos individualumo plaukiančias teises. Jeigu separatiniai siekiai būtų tokie stiprūs, kad Rusia [Ukraina] įstengtų kas bebuvę nuo mūsų atsiskirti, tokiu atveju šis atsiskyrimas nuo vieningos Lenkijos gali vykti tik po visiško išsivadavimo, išvijus bendrą priešą. Bet kuriuo atveju Lenkija nenorės jėga versti ją išlikti sąjungoje ir paliks jai teisę spręsti savo likimą, tačiau šiuo metu jos atsiskyrimo nuo Lenkijos arba atskiro sukilimo klausimas negali būti keliamas, nes dabar tautos turi burtis bendrai priespaudai nuversti. Šiuo metu atsiskyrimo klausimas būtų laisvės išdavimas ir negalėtų būti keliamas ir traktuojamas geranoriškai“ (*Ruch*, 1862, 5 lip., nr. 1, *Prasa tajna...*, cz. 1, s. 334).

⁴⁰ Minėtas anonimas iš Ukrainos laiške N. Gercenui rašė: „ginčijamos žemės [t. y. Ukraina, kurios „nepasidalijo“ lenkai ir rusai] priklauso tai tautai, kuri nuo seno jose gyvena, gyvena ir dirba [tą žemę]“ (M. Драгоманов, *Историческая Польша...*, c. 109).

⁴¹ Apie 1862 metus slavofilų laikraščio *День* redakcija ir bendradarbiai paskelbė kreipimąsi į baltarusių dvasininkus, kuriame sakoma: „Dievo išmintis pasiuntė dabar Baltarusijai išmėginimus, kuriuose kaip ugnyje, išbandydama save ir apsivalydama, baltarusių tauta atgimsta naujam gyvenimui. Ji pirmą kartą įžengė į istorijos akiraštį kaip istorinis veikėjas; ji pasirodė pasauliui pirmą kartą kaip tauta – rusų tauta – viešpats ir šeimininkas tos žemės, kurią lenkai visur skelbė esant Lenkija [pabr. mano – Z. M.], ir niekas nuo šiol iš jos neatims [tos žemės]“. Šioje citatoje atkreiptinas dėmesys į žemės nuosavybės ir virtimo tauta santykį, kai „lenkiškame“ variante tauta siejama su pilietinėmis teisėmis (pirmiausia asmens laisve) ir tautine savimone (Cit. iš: A. Пыпин, *История русской этнографии*, Санкт-Петербург, 1892, т. 4, с. 89).

⁴² *Słownik języka polskiego*, t. 3, s. 147.

džioje apsisprendžiant dėl pagrindinių tautybės požymių Kirkorui, kaip pats prisipažįsta, mokytoju ir didžiausiu autoritetu buvo Teodoras Narbutas, su kuriuo ilgus metus artimai bendravo. Viename iš pirmųjų savo istorinių-statistinių darbų *Statistinis žvilgsnis į Vilniaus guberniją*, atribodamas lietuvių ir slavų (baltarusių) gyvenamas teritorijas Vilniaus gubernijoje, remiasi šiais požymiais: kalba, vietovardžiai, papročiai, vietinė tradicija, istoriniai duomenys⁴³. Tačiau vėlesniuose darbuose vieninteliu kriterijumi atribojant tautybes lieka kalba. Taip Kirkoro rašytame trečiajame *Vaizdingosios Rusijos* tome riba tarp lietuvių ir baltarusių gyvenamos teritorijos išvedama remiantis „kalba, kuria kalba liaudis“, nors tos ribos absoliučiai sutampa su išvestosiomis *Statistiniame žvilgsnyje*⁴⁴.

Taigi pagal liaudies šnekamąją kalbą nustatoma tautybės (etnolingvistinės bendrijos) apgyventa teritorija. Vadinasi, ir valstiečio tautybė nustatoma pagal jo šnekamąją kalbą (tą, „kuria kalbama šeimoje“). O kaip su žmogum ne iš liaudies? Tokiu atveju atsiranda dar vienas elementas – savimonė. Aprašydamas buvusios LDK žemių autochtonus (*коренные жители*), be lietuvių ir baltarusių, Kirkoras jiems priskiria ir lenkus. Jis aiškina: „Prie vietinės kilmės šios srities gyventojų reikia taip pat priskirti lenkus. Lenkų išeivių, persikėlėlių iš tikrosios Lenkijos čia nedaug, bet kadangi daugelis baltarusių ir lietuvių priėmė lenkų tautybę (*национальность*), lenkų kalbą ir daugeliu atvejų (nors ne visada) lenkų būdą [t. y. vertybes] ir papročius pagaliau, **kadangi patys save vadina lenkais, tai ne tik etnografijos, bet ir moralės požiūriu mes neturime jokios teisės vadinti juos kitaip** [pabr. mano – Z. M.]“⁴⁵. Asmens savimonė, jo laisva valia padarytas apsisprendimas yra lemiamas faktorius. Jei tautinės savimonės nėra (iš liaudies kilusio žmogaus atveju), remiamasi objektyviu rodikliu – šnekamąją kalbą. Tokia Kirkoro pozicija susilaukė piktos recenzento Semiono Šolkovičiaus (dirbusio Vilniaus generalgubernatoriaus administracijoje) kritikos. Pastarasis gynė, sakytume, „tautybės objektyvumo“ principą, tai yra asmens tautybė ne pasirenkama, nepriklauso nuo jo savimonės, bet nulemta kilimo vietos (etninės teritorijos) ir kalbos. Šiuo atveju etninėje teritorijoje gyvenantys kitataučiai, tai yra laikantys save ne pagrindinės tautybės atstovais, turi arba persikelti į savo etnoso teritoriją, arba išlaikyti svetimtaučio statusą (pirmiausia tai taikytina lenkams, gyvenantiems Vakarų gubernijoje)⁴⁶.

Tik laisvos valios, asmens laisvo apsisprendimo principas gali būti taikomas ir pačiam Kirkorui, kai jis tvirtina – „aš lietuvis“. Lingvis-

tinis principas, taikytas valstiečių masėms, sau netaikomas (Kirkoras lietuviškai greičiausiai nemokėjo, mokėjo baltarusiškai, jo gimtoji – šeimos – kalba, tikėtina, buvo lenkų, nes, anot Josifo Semaškos, XIX amžiaus pirmojoje pusėje absoliuti dauguma unitų šventikų šeimų kalbėjo lenkiškai). Kirkoras suvokia save kaip lietuvį, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventoją, pilietį. Nesvarbu, kad dabartyje

43 „Norint nustatyti, nors apytikriai, slavų ir lietuvių giminių, gyvenančių gubernijoje, ribas ir tokiu būdu gauti duomenis apie tų giminių gyventojų skaičių, yra du būdai: iširti seniausių vietovių, upių, ežerų ir kitus pavadinimus ir iš tarmių (*наречий*), kurioms priklauso tie pavadinimai, nustatyti ribas. Tačiau šis būdas keblus, nes gretimos giminės, ypač priešistoriniais laikais, nuolat kariaudamos ir gyvendamos artimoje kaimynystėje, perėmė viena iš kitos pavadinimus ir papročius, tuo sunkiau tai Vilniaus gubernijoje, kur daugelyje vietų tame pačiame kaime sutinkami abiejų giminių pėdsakai. Kita priemonė: iširti liaudies tradiciją, suderinti ją su senomis kronikomis, neatmetant ir tarmių, iš to padaryti bendrą išvadą. [...] Remdamiesi šiais duomenimis, pateikiame Vilniaus gubernijos giminių atribojimą, sudarytą patyrusiam Lietuvos-Rusios senovės tyrinėtoji Narbutui vadovaujant ir pagal [jo] nurodymus, atsižvelgdami ne tik į kalbą ir įvairių vietų pavadinimus, bet ir papročius, vietinę tradiciją ir senųjų metraščių pasakojimus“ (A. Г. Киркор, „Статистический взгляд на Виленскую губернию“, *Исторически-статистические очерки Виленской губернии*, Вильна, 1853, ч. 2, с. 13).

44 *Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении*, t. 3: *Литовское и Белорусское Полесье*, Санкт-Петербург, Москва, 1882, с. 12.

45 *Ibid.*, p. 11.

46 Semionas Šolkovičius rašo: „Iki šiol natūralizacijos teisė priklausė arba valstybei, arba tautos atstovams, arba visai genčiai, bet mes niekada negirdėjome, kad ši teisė priklausytų tam tikrų žmonių gerai valiai. Niekas, žinoma, negali uždrausti atskiriems žmonėms, priėmusiems svetimą savo genčiai (*племя*) tautybę (*национальность*), kalbą, moralę, būdą, papročius, nutraukusiems bet kokį moralinį ryšį su savo protėviais, laikyti save tuo, kuo jie nori būti, bet taip pat niekas negali atimti teisės ir iš vyriausybės arba iš tam tikros genties laikyti tokius žmones tuo, kuo jie yra iš tikrųjų. O tikrovė aiškiai parodo, kad tokie žmonės likusios genties požiūriu, jeigu nori laikyti save svetimšaliais, turi persikelti į svetimą žemę, jeigu nori pasilikti jos [genties] tarpe, tai turi būti laikomi „vietiniais“, atsakiusiais savo protėvių tautybės, bet būti laikomi vietinės kilmės (autochtonais) svetimšaliais negali, nes tas nesusiejamų sąvokų sujungimas prieštarautų žmogiškos logikos dėsniams“ (С. Шолкович, *Библиографическая заметка по поводу III тома Живописной России (Литва и Белоруссия. Соч. Киркора)*. Белорусса, Вильна, 1884, с. 9–10).

Gerokai anksčiau ukrainiečių tautinio judėjimo veikėjas Vladimiras Antonovičius panašiai sprendė Ukrainos lenkų problemą: Ukrainoje gyvenantys lenkų bajorai turi tik dvi išeitis: „arba pamilti liaudį (*народ*), su kuria jie gyvena, įsijausti į jos interesus, sugrįžti prie kažkada jų protėvių atsisakytos tautybės ir nuolatinio darbu bei meile, kiek leidžia jėgos, atsilyginti už tą blogį, kurį jie padarė liaudžiai, išmaitinusiai daugelį didžiųjų kolonistų kartų, kuriai pastarieji už kraują ir prakaitą mokėjo panieka [...], arba, jeigu tam pritrūktų moralinės jėgos, persikelti į lenkų žemę, ap-

formaliai tokia valstybė neegzistuoja⁴⁷. Liko istorinė tradicija⁴⁸. Būtent istorinė tradicija (dar atgaivinta asmeninių istorijos studijų), kada savarankiškos galingos Lietuvos Rusios vizija, įkvepia gyvybę ir suteikia jėgą Kirkoro lietuviškam patriotizmui. Kirkoras suvokia Lietuvą kaip slavišką valstybę. LDK susidarė „lietuvių tautai“ (tikriems, lietuviškai kalbantiems lietuviams) prisijungus Rusios žemes ir galutinai kaip valstybė susiformavo Vytauto laikais. Lietuva jam – „bendras pavadinimas – valstybinis politinis“⁴⁹. Tai dviejų tautų – lietuvių ir rusinų (buv. Rusios gyventojų) – valstybė su vyraujančia slaviška kultūra. Kaip Vytauto Lietuva Kirkorui yra slaviška, taip ir XIX amžiaus Lietuvos artimesnė jam slaviškoji, baltarusiškoji, dalis.

Po Liublino unijos Lietuvos Rusioje rusinišką kultūrą išstūmė lenkiška, bajorija perėmė lenkų civilizaciją, rusinų kalbą išlaikė tik liaudies. Lygiai taip pat ir Kirkoro „lietuviškame patriotizme“ šalia deklaracijų „aš lietuvis“, dažniausiai kartojamų gyvenant Lietuvoje, nuolat skamba susitapatinimas „mes lenkai“, itin padažnėjęs Krokuvos laikotarpiu, kai visuomenės veikėjai (Tadeusz Bulharinas, Józefas Sękowski) vertinami pagal tai, ką padarė ar ko nepadarė Lenkijai ir lenkams, o ukrainiečių istorikų mokslinis objektyvumas, periodinių leidinių vertingumas matuojami požiūriu į lenkus ir t. t. Betgi daugiausia pasakanti šiuo požiūriu yra Kirkoro praktinė veikla. Mūsų herojaus gyvenimo tikslas – „padaryti bent ką nors lietuvių naudai“; „negaliu nepergyventi dėl jos [Lietuvos] moralinio apsnūdimo“, „todėl galvokime ir darykime, kaip pasiruošti išsivaduoti iš moralinio susenimo, iš dvasios menkumo“. Realizuoti šį tikslą pradėjo leidybine veikla, kuria siekta paremti Vilniaus teatrą (materialiai ir dramaturgine medžiaga), nes teatras palaiko tautinę dvasią ir gyvą kalbą (lenkų) mažai skaitančioje visuomenėje⁵⁰. Ir vėlesne leidybine, visuomenine bei moksline veikla stengiamasi per istorijos pažinimą, literatūrinę kūrybą, kalbos išsaugojimą padėti išlikti tautai, jos savitumui: „mūsų dainiai mus žadina iš letargo, stiprina dvasiniu penu“⁵¹.

Tautos gyvenime neabejotinai svarbu yra istorinė tradicija. Tai rodo Kirkoro dėmesys Lietuvos istorijai, Lietuvos teisės į savitumą, atskirumą nuo Lenkijos (unijos ribose) grindimas istorine Lietuvos Rusios praeitimi. Istorinės tradicijos saugotojas yra bajorija (inteligentija). Kalbėdamas apie baltarusių tautos laukiantį išnykimą XIX amžiaus antrojoje pusėje, įvedus mokyklose rusų kalbą ir uždraudus baltarusių raštą lotyniškais rašmenimis, Kirkoras pažymi: „galėtume pasiguosti mintimi, kad tauta (*naród*), nors dažnai nemoka

istorijos, tačiau ją saugo giliai savyje. Bet ir ši mintis baltarusiams netaikytina, nes Kinų siena jau skiria liaudį nuo krašto inteligentijos“ (rašyta 1874 metais)⁵². Tuo iškeliamas bajorijos vaidmuo tautos gyvenime.

Kalbant apie kitą labai svarbų tautiškumo požymį – kalbą, drįstume teigti, kad, nepaisant simpatijos ir paramos lietuvių bei baltarusių raštijai, pagrindinis Kirkoro rūpestis yra lenkų kalba⁵³. Tai liudija jo leidybinė veikla, bet bene reljefiškiausiai pastangas išlaikyti

gyventą lenkų liaudies, tam, kad netaptų dar vienu dykaduoniu [...]“ (В. Антонович, „Моя исповедь“, *Основа*, 1862, №1 Cit. iš: М. Драгоманов, *Историческая Польша...*, c. 203). Monoetninės valstybės idėja išreiškta ir jau minėto anonimo iš Ukrainos laiške Cercenui: „[...] būsimoje slavų sąjungoje [kalbama apie slavų tautų federaciją] mūsų pietų Rusia turi sudaryti atskirą pilietinį visetą visoje teritorijoje, kur liaudis kalba pietų rusų [ukrainiečių] kalba“ (Laiškas iš Ukrainos į *Колокол*, 1860, sausio 15. Cit. iš: М. Драгоманов, *Историческая Польша...*, c. 112).

⁴⁷ Pati dabartis yra tik slenkstis tarp ateities ir praeities: „[...] daugumai gyvųjų slavų tautų dabartis iš tiesų neegzistuoja. Prieš jų akis stovi du istorijos mirksniai, didingi ir galingi: praeitis, gimdanti liūdniausius atsiminimus, bet pamokanti; ateitis, paslaptinga, nesuvokiama, bet užburianti viltimi. Dabartis yra tik perėjimas iš praeities į ateitį, yra sunkus darbas, mokymasis iš praeities pavyzdžių, blogų ir gerų, siekiant išvengti pirmųjų ir perduoti antruosius“ (A. H. Kirkor, *Stowanie nad-baltyccy: zarysy etnologiczno-mitologiczne*, Lwów, 1876, s. 22).

⁴⁸ Buvusi politinė vienybė (galbūt daliai virtusi tik teritorine-provincine vienybe – „kraštiečiai“) Kirkoro amžininkų buvo dar gyvai jaučiama. Štai Kirkoro bičiulis Korołyński nelemtajame *Albume*, išleistame caro Aleksandro II atvykimo proga, baltarusišką eilėraščių, sveikinantį carą tik baltarusių valstiečių vardu, pavadino „Passeikimo daina nuo lietuvių-rusinių valstiečių“.

Rusų etnografas Pavelas Bobrovskis, septintajame dešimtmetyje rinkęs etnografinę medžiagą Baltarusijoje, pažymi „[...] ir kunigas, ir dvarininkas niekada apie baltarusį, išpažįstantį Romos katalikų tikėjimą, nepasakys, kad jis baltarusis arba rusas, bet pasakys: lietuvis... Pakalbėkite su tuo lietuviu ir išgirsite baltarusių kalbą [...] Mes turime etnografinius sąrašus, sudarytus Gardino gubernijoje šventikų ir kai kurių kunigų. Vienu ir kitu sąrašuose parapijiečiai, tiek pravoslavai, tiek katalikai, pavadinti lietuviais ir čia pat pridėti kalbos pavyzdžiai, jūs manote – lietuvių, ne, baltarusių arba mažarusių. Kunigas tai darė todėl, kad tie baltarusiai kažkada įėjo į Lietuvos valstybės tautybę (*народностей*) tarpą. Matome šiuo atveju ne politinę klaidą [...], bet politinę tiesą ir gana grubią etnografinę klaidą“ (Cit. iš А. Пыпин, *История...*, c. 108).

⁴⁹ A. H. Kirkor, *Bazylika Litewska*, s. 3.

⁵⁰ „Gimtoji scena Vilniaus teatre smunka. Koks jis [teatras] svarbus moraliniu ir švarios kalbos išsaugojimo požiūriu, ypač nieko arba mažai skaitančiai, bet lankančiai teatrą klasei, žinoma“, rašė Kirkoras (A. H. Kirkoro laiškas J. Korzeniowskiui. Cit. iš: S. Kirkor, *Przeszłość...*, s. 10).

⁵¹ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 222.

⁵² *Ibid.*, p. 55.

⁵³ Plačiau žr.: G. Gustaitė, „Lietuvos...“; Z. Medišauskienė, „A. H. Kirkoro spaustuovė ir 'Liaudies bibliotekėlės' leidimas“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmenybės iki partijos*, Vilnius: Sietynas, 1990, p. 33–46.

lenkų kalbos pozicijas Lietuvoje atspindi Kirkoro pastabos dėl bendrojo lavinimo mokyklų ir pradinių mokyklų įstatų projektų. Abu projektai buvo rengti 1860–1861 metais visai Rusijos imperijai, pirmiausia orientuojantis į didžiarusiškąją jos dalį, o į nacionalinių pakraščių specifiką jame neatsižvelgiama. Todėl projektuose visų pakopų mokyklose numatoma dėstomoji kalba – rusų (taigi ir mokytojai rusai). Tiesa, bendrojo lavinimo mokyklų įstatų projekte pasakyta, kad pradinėje mokykloje, skirtoje pirmiausia valstiečių vaikams, turi būti dėstoma „gimtoji kalba“, o progimnazijų projekte pažymėta, kad nacionaliniuose pakraščiuose kaip papildomas dalykas gali būti dėstoma „vietinė kalba“.

Aptariant projektus, „nacionalinės specifikos“ problema tapo itin aktuali Lietuvoje ir Ukrainoje. Vilniaus švietimo apygardoje vyravęs požiūris į švietimą „Vakarų krašte“ Kirkorui tikriausiai nebuvo paslaptis. Jį 1861 metais išdėstė Vilniaus švietimo apygardos globėjas kunigaikštis Aleksandras Širinskis-Šichmatovas teikime švietimo ministrui. Kunigaikštis siūlė pradinėse mokyklose visus dalykus dėstyti rusų kalba, išskyrus raštą (tai yra gimtąją kalbą). Kauno gubernijoje turėjo būti mokoma žemaičių kalbos (nes yra raštija, nors ir nedidelė, šia kalba), o ten, kur gyventojai kalba baltarusiškai, mokyklos turi būti grynai rusiškos. Lenkų kalba būtų dėstoma tik progimnazijose ir gimnazijose. Šie švietimo apygardos planai, Kirkoras tai turėjo suprasti, reiškė, kad lietuvių ir baltarusių valstiečiai rusiškose mokyklose būtų kultūriškai atsieti nuo bajorijos ir lenkų kultūros, o gal ir visai surusinti (baltarusiai). Tokia įvykių raida neabejotinai atrodė grėsminga ne vienam Kirkorui. Juo labiau kad projektai numatė valstybinę visų švietimo sistemos pakopų kontrolę, kai iki tol Švietimo ministerijos žinioje buvo tik bajorų, miestiečių ir valstybinių valstiečių mokymas. Privačių žemių valstiečių švietimu rūpinosi jų savininkai ir parapijų kunigai.

Kirkoras, kuriam buvo pasiūlyta pateikti savo pastabas dėl minėtų projektų, dėmesį sukonzentravo į dėstomąją kalbą „Vakarų krašto“ mokyklose – tiek pradinėse, tiek vidurinėse. Jo pasiūlymų esmė – dėstomoji kalba turi būti lenkų. *Pastabų* autorius rašo: „Šiose gubernijose [Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko] yra 3 732 755 abiejų lyčių gyventojai, iš jų 1 784 101 katalikas, tai yra daugiau nei pusė gyventojų, pridėjus ir kitų tikėjimų, išskyrus stačiatikių [žmones]. Kalbos požiūriu, apie milijonas – kalbantys lietuviškai arba žemaitiškai, likusieji kalba lenkiškai arba vadinamąja baltarusių tarpe, bet visuomeniniu požiūriu visose keturiose gubernijose, ypač tarp bajo-

rų ir miestiečių, vyrauja lenkų kalba, galiausiai atsižvelgiant į būdą, papročius, tradicijas, tai kiekvienam, bent kiek tyrinėjusiam vietinę etnografiją, lengva pastebėti visiškai kitus pradus, kitas gyvenimo sąlygas ir, vadinasi, kitus liaudies švietimo poreikius. Pagrindinis liaudies švietimo trūkumas, iki šiol buvęs ir naujų įstatų nepašalintas, tai dalykų dėstymas kalba, kuri nebuvo pirmasis kūdikio lemimas, kuria motina nemokė jo maldos Dievui, [kuri nebuvo] jo minčių ir jausmų kalba. Visuomenės balsas, geranoriškų pedagogų nuomonė reikalauja, kad vietinėse mokslo įstaigose dalykai būtų dėstomi lenkų kalba, o tai netrukdytų tiksliai ir teisingam rusų kalbos mokymuisi⁵⁴. Šiose pastabose nuostabą kelia Kirkoro argumentai, kuriais jis grindžia savo poziciją. Panagrinėkime juos detaliau. Pirmia, tikiybinis gyventojų pasiskirstymas minėtose keturiose gubernijose, kuris, matyt, siejamas su kalba: katalikai kalba lenkiškai, stačiatikiai – rusiškai. Tačiau tokios sąsajos, kaip religijos ir kalbos, religijos ir tautybės, amžiaus viduryje etnografijos moksle jau buvo retokai pasitaikantis anachronizmas, juolab nebūdingas Kirkoro darbams. Antra, keturiose gubernijose pagal kalbą gyvena vienas milijonas kalbančių lietuviškai, o likusieji – lenkiškai arba vadinamąja baltarusių tarme! Lyg ne Kirkoro rašyta, o iš lenkų politikų unifikatorių paimtas teiginys, kad baltarusių ir ukrainiečių kalbos – tik lenkų kalbos tarmės. Tačiau kituose darbuose Kirkoras kalba apie baltarusių kalbą, kaip apie savarankišką seną kalbą, o ne tarmę, kaip apie kalbą, kuri Palenkės rajonuose net šiek tiek aplenkėjo. Ja buvusi sukurta visa Lietuvos Rusios raštija ir ją išsaugojo baltarusių liaudis. Baltarusių kalbos išsaugojimas lemia ir baltarusių tautybės išlikimą. Pagaliau kalba lemia liaudies žmogaus tautybę, vadinasi, kalbantys lenkų kalbos tarme – lenkai. Betgi kituose veikaluose Kirkoras tvirtina Lietuvoje gyvenant lietuvius, baltarusius, lenkus, žydus, totorius ir kitus. Trečia, visuomeniniu požiūriu lenkų kalba vyrauja. Tai išties anų laikų Lietuvos realija, kai visuomenės gyvenimas, kuriame dalyvavo beveik vien bajorai, vyko jų vartojama kalba. Ketvirta, etnografinis, t. y. vietinis būdas, papročiai, tradicijos visiškai skiriasi, matyt, turima galvoje nuo rusiškųjų. Išvardyti elementai paprastai minimi kalbant apie bajoriją ir šiuo požiūriu sulenkėjusi Lietu-

⁵⁴ Замечания на проект устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных училищ, Санкт-Петербург, 1862, ч. 2, с. 453.

vos bajorija vertybėmis, papročiais, tradicijomis supanašėjo su lenkų bajorija ir savo civilizacija labai skyrėsi nuo rusų bajorijos. Tačiau lietuvių ir baltarusių liaudis, apie kurią kalbama pirmajame ir antrajame punktuose, kaip pats Kirkoras ne kartą pabrėžė, išsaugojo savo tautiškumą ir, manykime, skyrėsi tiek nuo rusų, tiek nuo lenkų. 1880 metais laiške Kraševskiui Kirkoras rašė: „[...] esu tvirčiausiai įsitikinęs, kad [Lenkijos] Karalystei pokyčiai įvyks, o Lietuvai – niekada. Rankose [Rusijos vyriausybė] turi **etnografinį ginklą** [pabr. mano – Z. M.]. Bet koki lenkiškumą, net ir Konstitucijai esant, sistemingai Lietuvoje naikins“⁵⁵. Vadinasi, etnografiniu požiūriu Lietuva (baltarusiškoji jos dalis) vis dėlto artimesnė Rusijai!? Penkta, glumina paskutinis argumentas – dėstyti reikia kalba, kuria čiauška kūdikiai, kuria mamos moko maldos, kuria jaučiama ir mąstoma. Betgi ne lietuvių ar baltarusio valstiečio pirkioje kūdikiai pirmus žodžius taria, meldžiamasi, jaučiama ir mąstoma lenkų kalba, ir net ne visų bajorų dvareliuose gimtoji yra lenkų kalba. Tad apie ką kalbama? Manytume, Kirkoro išėities pozicija yra bajorijos ir lenkų kalbos interesų gynimas. *Pastabų* argumentacija pagimdyta politinės kovos įtampos, kai pagrindinis dalykas gresiančios rusifikacijos sąlygomis buvo išlaikyti lenkų kalbos ir bajorijos kultūrinės pozicijas Lietuvoje⁵⁶. Tokiu atveju į detales ir niuansus nežiūrima, pasitelkiama atitinkama argumentacija, kuri paveiktų ir įtikintų oponentus.

Savo siūlymuose liaudies kalbai Kirkoras palieka vietos pradinėje mokykloje (skirtoje valstiečiams). Jis siūlo sudaryti ir išleisti „vadovėlius arba chrestomatijas rusų, lenkų, lietuvių ir žemaičių kalbomis, pritaikytus šio krašto poreikiams“⁵⁷. Šie vadovėliai būtų skirti gimtosios kalbos dėstymui, baltarusiams skirtas lenkiškas vadovėlis. Taigi Kirkoro siūloma mokykla – nuo pradinės iki gimnazijos – iš esmės būtų lenkiška, su lenkų dėstomąja kalba ir lenkų mokytojais. Taip su švietimo pagalba ne tik būtų išsaugotos lenkų kalbos pozicijos Lietuvoje, bet ir visos socialinės klasės (tarp jų, kas ypač aktualu, valstiečiai) liktų lenkiškos kultūros įtakoje ir būtų atribotos nuo Rusijos kultūrinės ir iš dalies politinės įtakos. Baltarusių kalbai šioje mokykloje vietos nelieka (kaip ir kunigaikščio Širinskio-Šichmatovo projekte), o lietuvių kalba taip ir liktų kaimo kalba. Faktiškai būtų išlaikoma kalbinė ir kultūrinė amžiaus pradžios situacija.

Kirkoro požiūris į liaudies kalbas ir jomis kuriamą literatūrą nėra vienareikšmis, nepaisant jo domėjimosi lietuvių, baltarusių literatūromis ir paramos joms. Jau minėjome, kaip aukštai Kirkoras vertino Lietuvos Rusioje rusinų kalba sukurtą raštiją, kurios didelė dalis bu-

vo spausdinama kirilica. Tuo tarpu kalbėdamas apie XIX amžiaus vidurį, baltarusiškų leidinių lotynišku šriftu uždraudimą jau laiko visos baltarusių literatūros ir net kalbos sunaikinimu, nors pats pažymi esant galimybę spausdinti rusiškais rašmenimis. Esmė yra šriftas: rusiškas raidynas artina baltarusių skaitytoją su rusų literatūra, kartu palengvina rusų kultūros recepciją, tuo tarpu lotyniškas šriftas artina su lenkų kultūra, nes „tas, kuris mokėjo skaityti lenkiškai, lengvai skaitė ir baltarusiškai“, ir atvirkščiai⁵⁸. Skaitant Kirkoro darbus, susidaro įspūdis, kad baltarusiška literatūra (apie ją dažniausiai kalbama kaip apie slavų tautų literatūrą) taip ir lieka valstietiškoje „jaunesniojo brolio“ padėtyje, verta tik globėjiško tono. Paminėjęs žymiausius Weryhos-Darowskio, Dunino-Marcinkiewicziaus, Kondratavičiaus-Siromklės kūrinius baltarusių kalba, tarp jų Adomo Mickevičiaus *Pono Tado* ar *Konrado Valenrodo* vertimus į baltarusių kalbą, jų „didžiausiu nuopelnu“ laiko „liaudies daineles, kurios, nors nespausdintos, pritaikytos dabarties momentui ir poreikiams, plačiai pasklido po visą Baltąją Rusiją“⁵⁹. Taigi labiau vertinama jų supaprastinta, liaudies poreikiams pritaikyta kūryba, kuri baltarusių kalba nekultivuojama. Panašu, kad liaudies kalbomis rūpinamasi tiek, kiek jų reikia bendraujant su liaudimi, kalbant į liaudies žmogaus protą ir širdį. Kirkoro ir daugelio jo rato žmonių požiūrį į santykius su liaudimi galėtume nusakyti nuomone, išreikšta Akelaičio knygielių recenzijoje *Kurier Wileński*: „Todėl jeigu geidžiame paveikti mūsų kaimiečių dvasią, kalbėkime jam jo gimtąja kalba, tik taip sugebėsime sužadinti jame pasitikėjimą, palaikyti senus patriarchalinius santykius, įskiepyti žmonių širdyse prisirišimą prie savo ponų, geriau apginsiantį jų bendrus interesus ir įrodysiantį daugiau nei tiksliausi įstatymų paragrafai. Teisė užkerta kelią tik piktam ir piktnaudžiavimui, tuo tarpu tikslų ir siekių bendrumo suvokimas kur kas daugiau duoda, nes yra gėrio šaltinis, kuris turi veikti abu luomus išganingai“⁶⁰.

Kažkada XVI–XVII amžiais įvykęs Lietuvos bajorijos apsisprendi-

⁵⁵ A. H. Kirkoro laiškas J. I. Kraševskui, 1880. Cit. iš: S. Kirkor, *Przeszość...*, s. 145.

⁵⁶ Baudžios panaikinimo reformos rengimo metais rusiškosios administracijos ir vietos bajorijos kova dėl to, kieno rankose bus išlaisvintų valstiečių švietimas, taigi ir kas bus jo dvasios viešpats – buvo dalis politinės kovos.

⁵⁷ *Замечания...*, c. 456.

⁵⁸ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 53.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 54.

⁶⁰ X [L. Kondratavičius], „Przegląd miejscowy“, *Kurier Wileński*, 1860, nr. 24, s. 235.

mas lenkų kalbos ir kultūros naudai yra negrižtamas. Lenkų kalba XIX amžiaus Lietuvoje yra kultūros ir visuomeninio gyvenimo kalba ir Kirkoras priima tai kaip nekvestionuojamą esamybę. Juo labiau kad pats ne tik pasyviai „gyvena“ toje kultūroje, bet ir kuria ją, rūpinasi jos išsaugojimu ir gyvybingumu rusifikacijos ekspansijos sąlygomis. Greta to šalimais gyvena lietuvių ir baltarusių tautos, išsaugojusios kalbą, papročius ir, kaip bet kurios kitos tautos, turinčios teisę į savo savitumo (tautiškumo) išsaugojimą. Žavintis Kirkoro asmenybės bruožas – besąlygiška pagarba asmens ir tautos laisvei, individualumui ir savitumui, todėl netoleruojama jokia prievarta, nei politinė, nei tautinė, nei religinė. Tai pagrindiniai principai, kuriais grindžiamas Kirkoro požiūris į įvairių tautų, jų kalbų, įvairių kultūrų santykius Lietuvoje.

Politinė forma, kuri garantuotų visų tautų savitumo išsaugojimą, Kirkorui buvo slavų tautų federacija. Amžiaus viduryje sustiprėjus vokiečių šovinizmui ir garsiai ėmus skelbti vokiečių ekspansionizmo į „žemesnės rasės“ slavų žemes šūkius, daugeliui slavų tautų politinių veikėjų vienintelė išlikimo galimybė atrodė esanti slavų tautų federacija net po Rusijos caro skeptru. Kirkoras, kuris nuo šeštojo dešimtmečio pradžios gyvai domėjosi visų slavų tautų problemomis, jų kultūrine ir politine veikla, palaikė glaudžius santykius su daugeliu slavų atgimimo veikėjų, Lietuvos ateitį siejo su tokia federacija. Sunku pasakyti, kaip konkrečiai jis išsivaizdavo federaciją, tik galime spėti jos prototipu buvus Kirilo ir Metodijaus draugijos parengtą slavų tautų federacijos projektą (Kirkorui žinomą galbūt iš vieno pagrindinių kūrėjų – istoriko Nikolajaus Kostomarovo). Kirkoras šį projektą nusakė slavų tautų literatūros paskaitose: „Federacijos projekte mažarusiai siekė susigrąžinti etmonystę (*hetmaństwo*), remiantis 1654 metų Perejaslavlio sutarties punktais, o iš tikro sukurti kunigaikštystę, nuo niekieno nepriklausomą, tik nuo slavų federacinės sąjungos. Kartu mažarusiai projektavo Lenkijos, Čekijos, Serbijos, Juodkalnijos ir kitų slavų žemių išlaisvinimą. Didžiarusija turėjo tapti atskira valstybe be Lenkijos, Lietuvos ir Mažarusijos. Kiekviena valstybė viduje galėjo tvarkytis pagal savo idėją ir norą, bet priimdama išipareigojimus visai federacijai. Mažarusiai norėjo, kad karo atveju kiekviena slavų tauta prisidėtų pinigais ir žmonėmis pagal jėgas ir galimybes, tiksliai nurodytas bendruose seimuose. Tokie seimai vyktų kas treji metai, o reikalui esant ir dažniau, niekada vienoje vietoje, bet iš eilės visuose svarbiausiuose slavų miestuose, pavyzdžiui, Kijeve, Prahoje, Krokuvoje, Lvove, Varšuvoje, Vil-

niuje, Maskvoje, Agrame, Belgrade, Dubrovnikuose. Federacijoje amatai ir prekyba būtų laisvi, panaikintos muitinės ir visokios rinkliavos, nebūtų pasų, bendri visiems pinigai, matai ir saikai, taip pat visiška tikėjimo, kiekvienos atskiros tautybės, kalbos laisvė⁶¹. Jei ir ne visai tapati, tai bent panaši galėjo būti Kirkoro įsivaizduojama federacija, kurios lygi narė – Lietuva, kaip polietninė lietuvių, baltarusių, lenkų ir kitų tautų valstybė, su vyraujančia lenkiška kultūra (tik neaišku, kaip būtų sprendžiama unijos su Lenkija kolizija). Federacija turėjo būti kuriama taikiai, visų slavų laisvanorišku susitarimu. Matyt, Kirkoras dideles viltis siejo su įvykiais Rusijoje. Nuolat palaikydamas santykius su Rusijos liberaliai nusiteikusiai veikėjais, galėjo, kaip ir jie, puoselėti konstitucinės monarchijos sukūrimo Rusijoje idėją. Gal tikėjosi, kad priimant Rusijos konstituciją, bus išspręsta ir „prisijungtų žemių“ problema: Lietuva, Lenkija, Ukraina taptų nepriklausomomis ir kartu su Rusija įeigtų į federacijos sudėtį. Bet iki to laiko būtina išsaugoti savo tautinį tapatumą. Tačiau pasakutiniaisiais savo gyvenimo metais Kirkoras suabejojo nepriklausomos Lietuvos galimybe. Prisiminkime jau cituotą 1880 metų laišką Kraševskiui: „[...] esu tvirčiausiai įsitikinęs, kad [Lenkijos] Karalystei pokyčiai įvyks, o Lietuvai – niekada. Rankose [Rusijos vyriausybė] turi etnografinį ginklą. Bet kokį lenkiškumą, net ir Konstitucijai esant, sistemingai Lietuvoje naikins“⁶². Šiuo atveju arba apie Lietuvą kalbama kaip apie vien baltarusišką Lietuvą, kuri etnografiškai artimesnė Rusijai, arba konstatuojamas faktas, kad baltarusiai ir lietuviai jau visai surusėjo. Kita vertus, šioje citatoje Kirkoras etnografiškumą lyg ir priešina lenkiškumui (bajorijai ir jos reprezentuojamai lenkų kultūrai bei kalbai?), kuri drauge su Lietuvos nepriklausomybe paneigė Rusijos vyriausybę. Ar Kirkorui išties šie dalykai – nepriklausoma Lietuva ir lenkiškumas (bajorija, jos tautinė savimonė, lenkiška civilizacija) – neatsiejami? Regis, taip.

⁶¹ A. H. Kirkor, *O literaturze...*, s. 63–64.

⁶² A. H. Kirkoro laiškas J. I. Kraševskiui, 1880. Cit. iš: S. Kirkor, *Przeszłość...*, s. 145.